

Mərkəzi Komitə Bürosu Xalq Komissarları Soveti (XKS) yanında Kinematografiya işləri Komitəsinə çatışmayan texniki avadanlıq, ilk növbədə, çəkiliş aparatları, optika və proyeksiya qurğuları, Azərbaycan kinematografiyası üçün kadrların hazırlanmasına lazım olan tədris-eksperimental işlərə müəyyən maliyyə vəsaiti və kinoplyonka ayrılması haqqında təcili məsələ qaldırmağı, Azərbaycan SSR XKS-nə kinostudiyaya İrandan pyonka, qrim və optika almaq üçün 3.000 tuncun ayrılmağı, incəsənət işləri idarəsinə repertuarın tərtibinin və Bakı kinoteatrlarının işinin planlaşdırılmasını, studiyanın aktyor kadrlarına olan ehtiyacının nəzərə alınmasını, istehsalat tapşırıqları artdığından, studiyanın maşınlarını hər cür səfərbərlikdən azad etməyi, Bakı kinostudiyasını müdafiə məsələləri dərəcəsi üzrə respublika təchizatında olan idarə və müəssisələr siyahısına salmağı, kino istehsalının azsaylı fond materialları (yanacaq, kimyəvi mənşə, meşə, tikinti materialları və s.) ilə təmin etməyi, Bakı Şəhər Sovetinə 10 gün ərzində kinostudiyaya rejissor, operator, aktyor, rəssam və başqa işçilər üçün 10 mənzil verməyi, Xalq Ticarəti Komissarlığına, aparıcı yaradıcı işçilər üçün 40 nəfərlik qapalı bufeti xüsusi təchizatla qəbul etməyi, hətta kinostudiyanın bədii rəhbərini, direktor müavinini və ssenari şöbəsi rəisini XKS-nin təchizat siyahısına salmağı və s. tapşırırdı.

(Əvvəli ötən sayımızda)

Azərbaycan K(b)P MK-nın birinci katibi M.C.Bağirov 1942-ci ildə "...ədəbiyyat, incəsənət və kinematografiya işçilərinin, tarixçilərin iştirakı ilə Azərbaycan tarixində böyük dövlət xadimlərinin təsvir edən müxtəlif janrlarda bədii əsərlərin yaradılması məsələləri üzrə müşavirələr keçirmək" barədə xüsusi tapşırıq vermişdi. "Vətən müharibəsi şəraitində belə əsərlərin yaradılmasını birinci dərəcəli vacib məsələ kimi qarşıya qoyan" MK bu işdə kinematografiyanın xüsusi əhəmiyyətini və rolunu qeyd edir, bu cür filmin yaradılmasını başlıca və ilkin, həm də təcili vəzifə sayır, əgər lazım gəlsə, bu məqsəd üçün başqa sənətlərin maraqlarından imtina etməyə hazır olduğunu vurğulayırdı. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının idarə heyəti Azərbaycan ədəbiyyatının daha istedadlı və görkəmli nümayəndələrini dövlət xadimləri haqqında tarixi ssenarilər yaratmaq vəzifəsini öz üzərinə götürürdü. Bakı kinostudiyasının rəhbərliyi 1942-ci il dekabrın 19-da SSRİ XKS yanında Kinematografiya İşləri Komitəsinin sədri K.A.Polonski və sədrin müavini M.İ.Romma göndərdikləri məktubda, öz xalqının tarixini və etnoqrafiyasını ən yaxşı bilən yazıçılarla" (Stalin mükafatı laureatı, şair, dramaturq və yazıçı Səməd Vurğun, ordenli yazıçı Mirzə İbrahimov, yazıçı Mehdi Hüseyn, ordenli şair Süleyman Rüstəm, Azərbaycanın qocaman yazıçıları M.S.Ordubadi, A.Şaiq və s.) müqavilə bağlamağa icazə verməyi xahiş edirdi.

M.C.Bağirovun göstərişilə Azərbaycanın böyük dövlət xadimlərinin siyahısına "bacarıqlı diplomat, dövlət xadimi, II Yekaterina dövründə Azərbaycanın Rusiya ilə əlaqə yaratmasında misilsiz rol oynamış" Fətəli xan, "feodallar üzərində vahid dövlət hakimiyyəti qurmuş" Şah İsmayıl Xətai, "Qarabağ xanlığının Rusiya ilə diplomatik münasibətlər yaratmasında xüsusi rolu olan" Molla Pənah Vaqif, "XI əsrdə ərəb xilafətinə qarşı kəndli müharibəsinin rəhbəri", Babək daxil edilmişdir. Vaqif haqqında nəzərdə tutulan film S.Vurğunun Stalin mükafatına layiq görülmüş eyniadlı faciəsi, Babək barədə ekran əsəri isə C.Cabbarlının "Od gəlini" pyesi əsasında ekranlaşdırılmalı idi.

Məktubda "bizim əsrdə rus ordusunun böyük hərbi xadimləri olmuş general-leytenantlar – 1904-1905 və 1914-1918-ci illər müharibələrinin məşhur iştirakçıları S.Mehmandarov və Ə.Şixlinskiyin fəvqəladə maraqlı materiallarla zəngin bioqrafiyalarının olduğu" qeyd edilir, bununla belə, əsas diqqətin "birinci Fətəli xan Qubalı, ikinci isə Şah İsmayıl Xətai üzərində cəmləşdirildiyi, bu iki mövzuya dair ssenarilərin ilk növbədə bir neçə müəlliflərə sifariş olunduğu, 1943-cü ilin I və II rüblərində ssenari hazırlığına 150 min manat ayrılmasının vacibliyi" vurğulanırdı. Lakin ölkə rəhbərliyinin cəhdlərinə baxmayaraq, bu siyahıdan yalnız Fətəli xan haqqında film, o da xeyli gec – 1947-ci ildə ekranlaşdırıldı.

Təbii ki, müharibənin başlanması ilə Bakı kinostudiyasının bir çox yaradıcı işçiləri – operatorlar, rejissorlar, operator assistentləri cəbhəyə getmiş, Krım, Stalinqrad, Şimali Qafqaz qoşun birləşmələrinin nəzdindəki kino-xronika qurumlarında fəaliyyətə başlamışdılar. Onların çəkdiyi müharibə kadrları sənədli filmlərə və kinojurnallara daxil edilir, ölkənin ekranlarında nümayiş etdirilirdi. Arxa cəbhədə qalmış kinematografçılar isə, Böyük Vətən müharibəsinin qəhrəmanları haqqında bədii filmlər, düşməni damğalayan satirik kinotoplular hazırlayırdılar. Eyni zamanda, 1941-ci ilin sonunda alman qoşunlarının Moskvaya yaxınlaşması ilə paytaxtın bir çox mədəni-maarif müəssisələri, o cümlədən, kinematografiya idarələri ölkənin içərilərinə – Urala, Orta Asiyaya, Qazaxıstana və Zaqafqaziya köçürülürdü. 1941-ci ildə yaradılmış Dövlət Müdafiə Komitəsi İ.V.Stalinin rəhbərliyi ilə ölkəni vahid döyüş düşərgəsinə çevirməyə, "Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!" şüarını gerçəkləşdirməyə başlamışdı. Müharibənin ilk aylarında Almatıda Mərkəzi Birləşdirilmiş kinostudiya (MBKS) yaradılmışdı. Həmin vaxtdan sovet kinematografçuları Q.Aleksandrov, Y.Dziqan, L.Orlova və başqaları Bakı kinostudiyasında fəaliyyətə başlamışdılar.

Böyük Vətən müharibəsi dövründə çəkilən ilk ekran əsəri "Vətən oğlu" qısametrajlı (iki-hissəli) bədii lenti idi. Qəhrəman döyüşçü Kamal Qasimov haqqında bu bioqrafik filmi A.Minskinin ssenarisi üzrə rejissor A.Quliyev və operator M.Dadaşov lentə almışdılar.

Əsas rolları İ.Əfəndiyev, Ə.Qurbanov, Ə.Məmmədova, Ə.Məlikov, A.Popov ifa edirdilər. Filmin əvvəlində yazılıb: "Vətənə məhəbbət ölümdən güclüdür. Nə qədər ki, güc var, nə qədər ki, damarlarda qan axır, nə qədər ki, ürək dayanmayıb, hər hansı silahla düşməni vurmaq lazımdır – budur sovet adamının devizi". Döyüşçülərlə çay üzərindəki üç strateji körpünü partladan K.Qasimov haqqında olan bu filmə S.Vurğunun sözlərinə bəstələnmiş mahnı səslənir.

1942-ci ildə xalqın döyüş əhvali-ruhiyyəsini qaldıran filmlər toplusuna "1 nömrəli Azərbaycan kino məcmuəsi" adı verilmişdi: "Bakı kinostudiyasında ilk Azərbaycan kino məcmuəsi üzərində iş başlamışdır. Bu oyun bədii filmi müharibədə döyüşən Azərbaycan xalqının oğulları haqqında söhbət açacaq.

Məcmuə üç novelladan ibarət olacaq. Birinci novella "Sovet pəhləvanı" adlanır. O, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrail Məmmədova həsr olunub. Filmin ssenarisini Şəmsəddin Abbasov yazıb, rejissoru Mikayıl Mikayilovdur, İsrail Məmmədov rolunu isə aktyor İsmayıl Dağıstanlıya həvalə olunmuşdur. İkinci Novella "Ananın yarışı" adlanır. Ssenari Mir Cəlaldır. Rejissor Qriqori Braginskidir. Hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda çəkilmiş "Sovet pəhləvanı" kinonovellası (digər rollarda Mirvari Novruzova – Gülsüm, Gündüz Abbasov - çoban) ilk azərbaycanlı Sovet İttifaqı İsrail Məmmədovun qəhrəmanlığından bəhs edir. A.Quliyevin operator Ə.İsmayilovla lentə aldığı "Bəxtiyar" kinonovellası (Ə.Məmmədovun ssenarisi üzrə aktyorlar M.Sənani, Ə.Sultanov, X.Əmirzadə) azərbaycanlı qəhrəman döyüşçü Bəxtiyar Kərimovun Krım cəbhəsindəki ölməz qəhrəmanlığından bəhs edir".

"Ananın yarışı" novellasının çəkilməsi haqqında faktlara rast gəlməmişik, görünür, film başa çatmayıb. Rejissorlar H.Seyidzadə və N.Bədəlov yazıçı İ.Qasimovun ssenarisi üzrə ikihissəli "Sovqat" filminə quruluş vermişlər. Onlar 1940-cı ildə çəkdiyi, lakin ekrana buraxılmayan "Ay-na" filminin materiallarından istifadə ediblər.

Dövrün ən əhəmiyyətli ekran əsəri, təbii ki, "Bir ailə" filmi sayılırdı. Vahid süjet xətti ətrafında birləşdirilmiş üç kinonovelladan ibarət olan bu film "Sovet ailəsinin bərabərhüquqlu üzvü olan ayrı-ayrı adamların vətənpərvərliyindən" bəhs edir.

1943-cü ildə "T-9" sualtı qayığı" filminin çəkilişi başa çatdırılmışdı. Bədii rəhbəri Q.Aleksandrov olan filmi A.Şteyn və İ.Zeltserin ssenarisi əsasında A.İvanov çəkmişdi. Filmin ikinci rejissoru N.Leşşenko, quruluşçu-operatoru N.Renkov, operatoru M.Dadaşov, quruluşçu-rəssamı Y.Şvets və Ə.Ətəkişiyev, bəstəkarı B.Zeydman idi. Əsər üzərində Ə.Şeyxov, G.Əliyev, K.Həsənov, M.Rəfiyev və başqaları da işləmişdilər. Müharibə illərində sovet dənizçilərinin qəhrəmanlığından bəhs edən bu ekran əsərində əsas rolları İ.Dağıstanlı (Dəmirov), O.Jakov (Kostrov), V.Şarlahov (Minayev), B.Çinkin (Çibisov), A.Alleqrov (Benko), B.Baykov (Sergeyev), K.Ziya (Sorokin), M.Babayev ifa edirdilər.

Film çox çətin şəraitdə lentə alınmışdı. Nəinki su altında, hətta su üstündə də döyüşləri lentə almaq üçün imkanlar cüzi idi. Çəkiliş qrupunun sərəncamında nə əsl gəmilər, nə də sualtı qayıqlar var idi. Planların iriliyindən asılı olaraq, müxtəlif böyüklükdə gəmilərin maketlərindən istifadə etməklə hovuzda çəkilən döyüş səhnələri operatorun ustalıqının nəticəsi idi. Sualtı çəkilişlər aparmaq üçün illüminatoru olan su ilə doldurulmuş xüsusi maket düzəldilmişdi. Bu "sualtı kadrlarda" əsl döyüş ruhu hiss olunurdu.

Partiyanın vətənpərvərlik mövzusunda ekran əsərlərinin yaradılması barədə göstərişini yerinə yetirməyə cəhd edən Bakı kinostudiyasının rəhbərliyi 1943-cü ilin ikinci yarısında istehsalata buraxmaq üçün "Vətən" və "Solmaz" ssenarilərini də hazırlamışdı. A.Şaiqın uşaq və gənclər auditoriyası üçün nəzərdə tutulan eyniadlı pyesinin motivləri üzrə çəkiləcək film ən yaxşı Azərbaycan nağıllarının qəhrəmanlıq ruhunu əks etdirməli idi. Ssenarinin süjetində gənc xalq qəhrəmanı, dəmirçi oğlu Elmanun göstərdiyi bir sıra nağılvari qəhrəmanlıqlar, onun öz sevgilisini ölkəyə basqın edərək obaları talayan divlərin çəngindən xilas etməsi əks olunurdu. "Solmaz" isə cəbhə materialı əsasında komediya janrında lentə alınmalıydı. Sabit Rəhmanun yazdığı librettonun süjetində cəbhə çətinlikləri ilə təmas nəticəsində yeni yaradıcılıq qüvvəsi toplayan gənc aktrisanın başına gələnlər əks olunmuşdu.

Bununla yanaşı, həmin dövrdə müəlliflərlə "Aslanın avtomatı", "Günəş yolu" və "Nadinc" filmlərinin ssenarilərini yazmaq üçün müqavilə-qabağı iş aparılırdı. Qafqazı azad etmiş milli diviziya haqqında olacaq ikinci film (ssenari müəllifi İ.Əfəndiyev) Qafqazdakı şəhərciklərin biri uğrunda gedən döyüşlərin əsasında qurulmuşdu. Əli Vəliyevin povestinin motivləri üzrə çəkiləcək "sovet uşağının təbii üsulları haqqında uşaq filmi" xüsusi auditoriya üçün nəzərdə tutulurdu. Bu illərdə Rəsul Rzanın "Qızıl üzük" adlı ssenarisi də kinostudiyanın qovluğunda idi. Hətta 1945-ci ildə artıq "Fətəli xan" filmi ilə yanaşı, bu ssenarinin çəkilişi də planlaşdırılmış, hazırlıq işlərinə başlanmışdı. Hazırlıq dövrü 1946-cı ilin ortalarına qədər uzanmış, sonra isə naməlum səbəblər üzündən (görünür, vəsait çatışmazlığı, yaxud texniki imkansızlığa görə) iş dayandırılmışdı. "Qızıl üzük" mahnısı isə sonralar R.Behbudovun ifasında "Bəxtiyar" filmində səsləndi. Lakin Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 25-ci ildönümünə həsr edilmiş "Arşın mal alan" və sonralar isə "Fətəli xan" filmlərinin istehsalata buraxılması onların lentə alınmasına imkan vermədi.

Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI

Müharibə dövrünün kinosu